

Zbigniew RuszajPaństwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna
im. ks. B. Markiewicza w Jarosławiuzbigniew.ruszaj@pwste.edu.pl <https://orcid.org/0000-0001-5690-9190>**Wojciech Błażejowski**Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna
im. ks. B. Markiewicza w Jarosławiuwojciech.blazejewski@pwste.edu.pl <https://orcid.org/0000-0002-5137-2133>DOI: <https://doi.org/10.52934/eto.146>

Kompetencje nauczycieli w perspektywie zmian pokoleniowych

Teachers' competences in the perspective of generational changes

Abstrakt: Spór o istotę kompetencji nauczycielskich trwa od wielu lat. Co kilkanaście lat do szkół trafia nowe pokolenie uczniów mających inne możliwości, potrzeby, wyobrażenie o otaczającym ich świecie. Coraz szybsze zmiany życia społecznego, postęp naukowo-techniczny sprawiają, że szkoła musi podejmować ciągle nowe wyzwania. Uczelnie wyższe nie są w stanie wyposażyć absolwentów kierunków nauczycielskich w wystarczające na kilkadziesiąt lat kompetencje zawodowe. Ważnym jest zatem, by należycie przygotowały ich do kształcenia ustawicznego, do ustawicznego doskonalenia, uzupełniania i rozwijania nowych kompetencji stosownie do trafnie zdiagnozowanych potrzeb społecznych i osobistych uczniów z kolejnych pokoleń.

Słowa kluczowe: kompetencje, nauczyciel, pokolenie, zmiana

Abstract: The dispute over the essence of teaching competences has been going on for many years. Every dozen or so years, a new generation of students

with different possibilities, needs and ideas about the world around them go to schools. Increasingly faster changes in social life, scientific and technical progress make the school constantly have to take up new challenges. Universities are not able to equip graduates of teaching faculties with professional competences sufficient for several dozen years.

It is therefore important that they properly prepare them for lifelong learning, for continuous improvement, supplementing and developing new competences in accordance with the correctly diagnosed social and personal needs of students from subsequent generations.

Keywords: competences, teacher, generation, change

Wprowadzenie

Trudno jest dzisiaj w czasach gwałtownych zmian klimatycznych, narastania liczby zbrojnych konfliktów, eskalacji zbrojeń i szalejącej pandemii koronawirusa prognozować przyszłość ludzkości. Postęp naukowo-techniczny i globalizacja kultury powodują, że tzw. zmiana pokoleniowa następuje częściej niż miało to miejsce w ubiegłych wiekach. Socjologowie szacują, że obecne pokolenia wymieniają się już co 15 lat, a nie jak jeszcze do niedawna, co 25 lat.

Dla nauczyciela, który pracę zawodową podjął będąc w wieku 26 lat (zaraz po studiach), oznacza to, że pracując do 65. roku życia spotka się z dwoma, a nawet trzema kolejnymi pokoleniami uczniów. Osoby urodzone w latach 1965–1976, określane są mianem pokolenia X (pracują także w szkołach do dzisiaj). Pokolenie Y, to osoby urodzone w latach 1980–1994, tzw. millennialni. Nauczyciele z tej grupy wiekowej stanowią młodą część kadry pedagogicznej.

Roczniki 1995–2009, to generacja Z, która dopiero stopniowo przez kolejne lata będzie podejmowała po ukończeniu studiów pracę zawodową, zastępując sukcesywnie przechodzących na emeryturę nauczycieli z pokolenia X. Urodzonych po 2010 roku nazywa się pokoleniem alfa, ekranolatkami, generacją C (connected = podłączony), igenersami, albo „pokoleniem z głową w dół” (head down generation).

1. Konflikty pokoleń w szkole

W sytuacji, gdy w procesie edukacji dochodzi do wzajemnych kontaktów 4 pokoleń, liczba potencjalnych, tzw. konfliktów międzypokoleniowych może być

znaczna. Zwykle w rozmaitych opracowaniach podejmowane są próby wyjaśnienia powodów różnych nieporozumień, do jakich dochodzi między osobami różniącymi się wiekiem – zwykle o kilkanaście czy kilkadziesiąt lat. Po głębszej analizie można przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że konflikty między-pokoleniowe to nie skutek wzajemnych uprzedzeń, złej woli, braku chęci współpracy, lecz zasadniczych różnic w jakości i ilości życiowych doświadczeń.

Każdy człowiek i młody, i stary ocenia – wartościuje – współczesne realia w aspekcie tego, co wcześniej przeżył, zrozumiał, do czego przyzwyczył się, co polubił, a co budziło jego obawy, czego się bał, co sprawiało mu przykrość. Na obraz świata, w jakim żyjemy, istotny wpływ ma również edukacja – jej jakość, kompetencje nauczycieli przekazujących wartości, treści programów dydaktyczno-wychowawczych, metody i warunki realizacji planowanych celów.

Życiowe doświadczenie i edukacja przesądzają o wyborze – internalizacji – wartości, które stają się wyznacznikiem postaw, ambicji i aspiracji życiowych; regulatorem postępowań. Pozwalają również trafniej oceniać wiele współczesnych zjawisk społecznych, własne możliwości, potencjalne zagrożenia, życiowe zamierzenia, intencje innych osób – rozpoznawać manipulacje, fałsz, obłudę.

Wieloletnia praktyka nauczycielska pozwala na przyjęcie tezy, że kolejne pokolenia uczniów – nastolatków łączy postawa wobec warunków kulturowo-społecznych, w których dorastają, przekonanie, że tak jak jest teraz, zawsze było i w przyszłości nic szczególnego pod tym względem się nie zmieni. W ramach pogadank odbywanych z uczniami szkół podstawowych można zauważyć pewne ich zdziwienie, gdy dowiadują się, że ich rodzice np. nie dysponowali smartfonami, nie serfowali w sieci i nie mieli możliwości zdalnej edukacji. Często pytają też o to, jak dało się żyć bez hipermarketów, galerii handlowych, multipleksów, setek kanałów telewizyjnych, podróży po całym świecie.

Kolejne pokolenia zyskują swobodny dostęp do akumulowanego na przestrzeni dziesięcioleci dorobku światowej nauki i techniki, właściwie bez żadnego wysiłku. Nie mają również świadomości tego, jak wielki wysiłek musiano włożyć, by dzisiaj standardy życia były na takim poziomie, z jakim mają do czynienia – na jakim żyją. Trudno im wyobrazić sobie życie bez wielu udogodnień, wolności, demokracji, swobody decydowania o swoim losie; życie wymagające poświęcania osobistego szczęścia na rzecz dobra innych osób (ludzi), konieczność ograniczania swoich rozmaitych swobód po to, by nie naruszać praw i swobód innych, mniej silnych, zaradnych.

Obserwacja życia społecznego dostarcza wielu dowodów na to, że wielu młodych ludzi niewłaściwie rozumie istotę osobistej wolności. Utożsamia ją z brakiem jakiegokolwiek skrupowania – ograniczenia – we wszystkich decyzjach. W swoim postępowaniu kieruje się najczęściej doraźnymi, hedonistycznymi

impulsami, bez uwzględniania aspektów moralnych, uświęconych tradycji i zwyczajów, interesów czy potrzeb innych ludzi. Popularne hasło „rób ta co chce ta” nie dotyczy jednak – jak mniemają – wszystkich rodzajów aktywności ludzi żyjących w społeczności lokalnej, tworzących naród, państwo. Gdyby tak bowiem było, zapanowałaby powszechnie anarchia, bezprawie, prawo pięści. Przez długie wieki swego rozwoju ludzkość wypracowała zasady i normy zgodnego, pokojowego współżycia społecznego. Warto je przestrzegać, o nie dbać, przekazywać z pokolenia na pokolenie.

2. Kwalifikacje a kompetencje nauczycielskie w świetle literatury naukowej

W ostatnich latach wiele miejsca w pedagogicznych dyskursach poświęcono na rozważanie tzw. kompetencji nauczyciela. Definiowano je i analizowano w różnych aspektach, starając się jednoznacznie określić, doprecyzować model kompetentnego nauczyciela.

Powszechnie panuje pogląd, że formalne kwalifikacje do pracy nauczycielskiej nie stanowią automatycznie gwarancji zadowalającej jakości pracy dydaktyczno-wychowawczej. Można by to ująć też tak, że posiadanie formalnych kwalifikacji nie przesądza ostatecznie o tzw. przydatności zawodowej.

W ujęciu słownikowym ogólna definicja wywodzi się od „(...) łac. *competentia* – odpowiedzialność; zgodność, *competere* – schodzić się; nadawać się; współzawodniczyć (...)”, ujmując kompetencje jako „(...) prawo, właściwość” (*Nowa encyklopedia powszechna*, 1995). „Formalny zakres uprawnień do jakiegoś działania, zwykle sprawowania władzy” (*Słownik współczesnego języka polskiego*, 2000) oraz „(...) kompetencje w jakiejś dziedzinie to zdolność do prawidłowego wypełniania należnych obowiązków i podejmowania właściwych decyzji wynikających z naszej wiedzy i doświadczenia” (*Nowa encyklopedia powszechna*, 1995) lub „(...) właściwość, zakres uprawnień, pełnomocnictw instytucji, osoby do realizacji określonego działania; zakres czyjejś wiedzy, umiejętności, odpowiedzialności (...)” (Kopaliński, 1983).

W aspekcie pedagogicznym kompetencje zwykle definiowane są „(...) jako zdolność do osobistej samorealizacji, kompetencja jest podstawowym warunkiem wychowania; jako zdolność do określonych obszarów zadań uważana jest za rezultat procesu uczenia się (...)” (Okoń, 1996).

Mając na uwadze proste definicje ujmujące istotę kompetencji instrumentalnie, można dostrzec, że określane są one jako „(...) wyuczalna umiejętność robienia rzeczy dobrze, rozwinięte sprawności niezbędne do radzenia sobie z problemami” (Fontana, 1998) lub, jak uważa O.H. Jenkins, zdolność do

wykonania zadań na określonym poziomie (Czerepaniak-Walczak, 1995). Natomiast W. Carr definiuje kompetencje jako skutek określonego działania, osiągnięcie standardu w danej dziedzinie (Carr, Kemmis, 1986). Podobnie jak S.P. Morreale, B.H. Spitzberg, J.K. Barge twierdzą, że kompetencja określa stopień realizacji założonego celu (skuteczność podejmowanego działania) (Morreale, Spitzberg, Barge, 2007). Przytaczane definicje ograniczają kompetencje jedynie do umiejętności i wiadomości, nie uwzględniając wielu ich innych komponentów, zawężając ich zakres znaczeniowy. Inaczej aczkolwiek podobnie, w sposób nieco rozszerzony, rozumienie istoty kompetencji zawodowych proponuje M. Czerepaniak-Walczak, twierdząc, że „(...) kompetencje są szczególną właściwością człowieka wyrażającą się w demonstrowaniu na wyznaczonym przez standardy poziomie umiejętności adekwatnego zachowania się, świadomości potrzeby i konsekwencji takiego zachowania oraz przyjmowania na siebie odpowiedzialności za własne sprawstwo” (Czerepaniak-Walczak, 1994). W definicji tej, w odróżnieniu od definicji słownikowych, pojawia się komponent związany z postawami człowieka oraz element odpowiedzialności za podejmowane działania. Sprawia to, że ujęcie kompetencji wchodzi w dziedzinę zainteresowań psychologii, w której postawy zdefiniowane są jako stosunek wobec przedmiotu (zjawiska, sytuacji) oraz przejawianie tegoż stosunku poprzez odpowiednie działanie (Mika, 1998).

Zdaniem R. Rokeach „(...) nasze zachowanie wobec jakiegoś przedmiotu jest funkcją co najmniej dwóch postaw, a mianowicie postawy do samego przedmiotu i postawy do sytuacji, w której pojawia się ten przedmiot” (Rokeach, 1968). Problem ten wyjaśnia w swojej definicji kompetencji opartej na gruncie psychologii F. Masterpasqua, określając je jako „(...) adaptatywne, porównawcze, emocjonalne zachowanie oraz społeczne atrybuty zachowania dopełnione przez ujawnione przekonanie i oczekiwania człowieka dotyczące jego dostępu do owych atrybutów, bądź możliwości ich stosowania w życiu” (Masterpasqua, 1990).

Cytowana M. Czerepaniak-Walczak podkreśla także istotne różnice między sprawnością a kompetencjami, twierdząc, że „(...) sprawność jest kompetencją, gdy jest demonstrowana (ujawniana) w konkretnie zdefiniowanych (opisanych) standardach. Gdy ktoś może wykonać pewne zadanie, mówimy, że posiada sprawność. Gdy ktoś może wykonać to zadanie w danych warunkach (czasie, liczbie itp.), wówczas mówimy, że ujawnia własne kompetencje” (Czerepaniak-Walczak, 1995). Kompetencje w zgodnej opinii wielu autorów nie są tym samym co kwalifikacje. Według W. Okonia kwalifikacje zawodowe to „(...) zakres i jakość przygotowania niezbędnego do wykonywania jakiegoś zawodu. Obejmują one takie czynniki składowe, jak: poziom wykształcenia ogólnego, wiedza

zawodowa, umiejętności zawodowe, a zwłaszcza stopień wprawy oraz umiejętność organizowania i usprawniania pracy, uzdolnienia i zainteresowania zawodowe” (Okoń, 1996).

W ocenie T. Nowackiego „(...) pozostają one w ścisłym związku ze świadomością odpowiedzialności, postawą wobec pracy i moralną dojrzałością pracownika” (Nowacki, 1999). Jest to relacja obustronna. „Z jednej strony bez kwalifikacji nie można być kompetentnym, z drugiej strony bez kompetencji (uprawnień, gotowości do działania) nie można wykorzystać swoich kwalifikacji. Z punktu widzenia działania kwalifikacje są pojęciem węższym od pojęcia kompetencji o cechę odpowiedzialności i jako takie mieszczą się w pojęciu kompetencji” (Zioło, 2005).

Rozważania nad zależnościami pomiędzy kwalifikacjami a kompetencjami nabierają szczególnego znaczenia w kontekście kompetencji zawodowych nauczycieli. Wydaje się, że cecha odpowiedzialności, postawy wobec podejmowanych zadań oraz gotowości wykorzystania własnych kwalifikacji w przypadku zawodu nauczyciela nabiera specyficznej wymowy. Myśl tę potwierdza kontekst historyczny zawodu nauczycielskiego, nierozzerwalnie związany z powołaniem do pełnienia roli oraz (zwłaszcza w przypadku polskich nauczycieli) położenie znacznego nacisku i oczekiwań różnorodnych postaw pedagogów na przestrzeni dziejów. Potwierdzają je również liczne definicje kompetencji zawodowych nauczycieli, zwracające uwagę na postawy wobec zaistniałego problemu i konieczności oraz chęci rozwiązania go. Akcentują one pragnienie dążenia człowieka do określonego celu oraz przeświadczenie o korzyści płynącej z rozwiązania zadania, bądź zmiany aktualnej sytuacji, w jakiej się znajduje.

Przegląd publikacji naukowych poświęconych kompetencjom zawodowym nauczycieli pozwala wyróżnić dwie grupy definicji terminu „kompetencje”. Do pierwszej z nich można zaliczyć określenia, które zwracają uwagę na element emocjonalno-normatywny wyrażający stosunek do podejmowanego zadania oraz chęć jego realizacji (Stech, 2002). Tę grupę definicji odzwierciedla określenie kompetencji zaproponowane przez E. Goźlińską i F. Szloska zdefiniowanych jako „(...) osobliwą strukturę poznawczą, złożoną z umiejętności, wiedzy, dyspozycji i postaw niezbędnych do skutecznej realizacji zadań nauczycielskich wynikających z określonej koncepcji edukacyjnej” (Czerepaniak-Walczak, 2006). M. Dudzikowa twierdzi, iż kompetencja jest zdolnością do czegoś zależną od wiedzy, umiejętności i sprawności oraz przekonania o możliwości posługiwania się tą kompetencją. Przekonania dzieli zaś na dwie grupy – pierwsze o charakterze normatywnym, które preferują stosowne wartości oraz przekonania dyrektywne związane z możliwością realizacji tych wartości (Dylak, 1995).

3. Kompleksowe definicje kompetencji nauczycielskich

Wyszczególnianie – uzupełnianie – kolejnych komponentów kompetencji prowadzi do tworzenia rozbudowanych kompleksowych ich definicji stanowiących wypadkową wielu czynników składowych mających wpływ na ich ostateczny kształt.

S. Dylak formułując integratywną definicję kompetencji, pisze, iż jest to „(...) zbiór wiedzy, umiejętności, dyspozycji oraz postaw i wartości niezbędnych dla realizacji nałożonych zadań. Aby uniknąć redukcji kompetencji nauczycielskich do elementarnych, obserwowalnych operacji zawodowych, opowiadam się raczej za operowaniem zbiorami ścieżek i wiązek” (Dylak, 1995).

Zbliżony pogląd wyraża m.in. W. Strykowski, podając za M. Czerepaniak-Walczak, że kompetencja to „(...) szczególna właściwość, wyrażająca się w demonstrowaniu na wyznaczonym przez społeczne standardy poziomie, umiejętności adekwatnego zachowania się, w świadomości i konsekwencji takiego właśnie zachowania oraz w przyjmowaniu odpowiedzialności za nie” (Czerepaniak-Walczak, 1997). Proponuje równocześnie przyjęcie, że kompetencja to „(...) harmonijna kompozycja wiedzy, sprawności, rozumienia oraz pragnienia” (Czerepaniak-Walczak, 1997), co podkreśla jej złożoność i nierozzerwalność.

Kompleksowe definicje kompetencji ukazują z całą wyrazistością stopień złożoności zagadnienia. Sugerują, że kompetencję należy traktować jako dyspozycję wysoce złożoną, będącą kompozycją wiedzy, umiejętności, postaw i systemu wartości przyjętego przez człowieka – nauczyciela.

W aspekcie kompetencji zawodowych nauczycieli uzasadnionym jest posługiwanie się właśnie definicjami o charakterze kompleksowym. Pozwalają one wiązać je z wieloma dziedzinami działalności pedagogicznej oraz bardzo istotnymi w tym zawodzie postawami. Mimo szerokiej dyskusji, która trwa od lat, termin ten jednak wciąż potrzebuje dookreślenia zwłaszcza w aspekcie zachodzących w społeczeństwie i szkole zmian.

4. Kompetencje a zmiany pokoleniowe

Jedną z konsekwencji zmian pokoleniowych jest dysfunkcjonalność szkoły – utrata kompetencji przez nauczycieli, którzy nie nadążają za zmianami z rozmaitych powodów. Cechą dobrego – kompetentnego nauczyciela jest, oprócz posiadania aktualnej, szczegółowej wiedzy w określonej dziedzinie nauki, szerokiej wiedzy ogólnej i wiedzy pedagogicznej, umiejętności patrzenia na świat oczami ucznia. Umożliwia ona bowiem zrozumienie jego potrzeb edukacyjnych

i realnych możliwości budowania w niedoświadczonym umyśle prawdziwego obrazu zmieniającego się dynamicznie świata.

Rozwój takiej umiejętności jest uzależniony szczególnie od posiadanej wyobraźni. Każde pokolenie patrzy na świat nieco inaczej. Inaczej, bo przez pryzmat zróżnicowanych doświadczeń, ocenia obserwowane zjawiska. Nauczyciel powinien wiedzieć, co dzieje się w umysłach uczniów, rozumieć to i odpowiednio reagować, dostosowując treści, metody i formy nauczania. Kompetentny nauczyciel, to osoba, która oprócz posiadania koniecznej wiedzy ma zdolność (wyuczoną, wrodzoną) do empatii umożliwiającej podejmowanie trafnych decyzji. Rozpoznając zmieniające się potrzeby edukacyjne uczniów, koniecznym staje się dostosowywanie, uzupełnianie, pogłębianie i poszerzanie wiedzy zawodowej nauczyciela, a także dokonywanie niezbędnych zmian w postawach wobec nowych pokoleń. Postawy te wyrażać się będą m.in w odpowiedzialności za przyszłe losy absolwentów, wiedzy o społecznych uwarunkowaniach postępowania dzieci i młodzieży – szansach i zagrożeniach w ich aktualnym oraz późniejszym, dorosłym życiu. Kompetentny nauczyciel nie będzie mógł obejść się bez gruntownej, szerokiej wiedzy socjologicznej, znajomości zjawisk społecznych, ekonomicznych i politycznych zachodzących w najbliższym otoczeniu oraz na świecie. Musi zatem być osobą wrażliwą, umiejącą obserwować i wyciągać poprawne wnioski, refleksyjną, ustawicznie kształcąca się nie tylko w ramach zorganizowanych form, ale głównie samodzielnie; potrafiącą rozumieć zachodzące zmiany – ich przyczyny, uwarunkowania, konsekwencje; podejmować różnorodne decyzje pedagogiczne, aktywnie włączać się w główny nurt życia społecznego, współpracować z wieloma podmiotami na rzecz realizacji ideałów pedagogicznych. Istotnym, o szczególnej randze elementem ogólnie rozumianych kompetencji nauczyciela wychowującego nie adaptacyjnie, lecz ku przyszłości, są zatem jego postawy społeczne (wiedza, opinie, działania = aktywności). Współcześnie szczególnie ważnym, wpływowym czynnikiem rozwojowym osób w różnym wieku, a w szczególności dzieci i młodzieży są oddziaływania środowiska – w szczególności Internetu, telewizji, prasy, widowisk, polityków, celebrytów. Nie można ich nie znać, nie rozumieć, ignorować w procesie wychowania szkolnego.

Mówiąc o kompetencjach zawodowych nauczycieli, ale nie tylko wyłącznie tej grupy pracowników, musimy mieć świadomość tego, że nie są one cechą niezmienną, trwałą, raz zdobytą w procesie kształcenia ogólnego i zawodowego na określonym poziomie, mającą wystarczyć na długie lata aktywności zawodowej. Tak jak w naturalny sposób starzeją się wynalazki techniki, technologie produkcji rozmaitych dóbr, teorie naukowe, tak również dezaktualizacji ulegają coraz szybciej kompetencje zawodowe. Może – jak wynika to z obserwacji życia społecznego – nie we wszystkich zawodach w jednakowym tempie,

ale proces ten dotyka wszystkich dziedzin produkcji i usług bez wyjątku. Wszystko przemija – zauważono to już w starożytności – przemijanie wszystkiego jest nierozzerwalnie związane z naszym istnieniem, dlatego musimy nieustannie przygotowywać się do przyszłości. Warto tę filozoficzną refleksję mieć na uwadze, planując i kontynuując życie zawodowe, rodzinne, społeczne. Należy być gotowym na nieraz zaskakujące zmiany, których zwłaszcza ostatnie trudne lata przyniosły nie mało. Powinni być tego świadomi również nasi uczniowie, dlatego w ramach nauczania poszczególnych przedmiotów wskazana jest refleksja nad historią rozwoju danej dyscypliny.

Podsumowanie

Analizując programy kształcenia nauczycieli, można zauważyć, że od pewnego czasu obejmują one m.in. rozwijanie tzw. kompetencji społecznych studentów, dzięki którym absolwent będzie zdolny m.in. do efektywnego funkcjonowania w środowisku pracy, samokształcenia, samowychowania, elastycznego dostosowywania się do zmieniających się warunków życia, nowych potrzeb, możliwości. Studia wyższe stanowią dobrą okazję do ich rozwoju, której nie powinno się zmarnować. Nie negując potrzeby i konieczności przekazywania studentom określonej wiedzy teoretycznej i rozwijania konkretnych praktycznych umiejętności zawodowych, warto położyć szczególny nacisk na przygotowanie przyszłych nauczycieli do samodzielnego wysiłku na rzecz ustawicznej aktualizacji wiedzy ogólnej i specjalistycznej oraz doskonalenie cech osobowości przesądzających o przydatności zawodowej w coraz to nowych warunkach pracy z kolejnymi pokoleniami. Wobec dynamicznych zmian cywilizacyjnych kluczową umiejętnością w wielu zawodach jest prawidłowe rozpoznawanie własnych potrzeb w dziedzinie kształcenia ustawicznego oraz trafnego wyboru jego treści, form oraz czasu trwania. Kształcąc nauczycieli, należy pamiętać, że będą oni wkrótce pracować w realiach, których nie sposób dzisiaj szczegółowo przewidzieć, dlatego tak ważnym jest, by potrafili kształcić się ustawicznie sami w całym swoim długim życiu zawodowym. Istotnym jest, by absolwenci znali i potrafili wykorzystywać rozmaite źródła wartościowych, aktualnych informacji z wielu dziedzin nauki, by umieli również zdobywać konieczną im wiedzę, prowadząc samodzielnie bądź w zespołach interdyscyplinarnych własne badania naukowe.

Wykrywanie prawidłowości występujących w zjawiskach społecznych, prognozowanie rozwoju sytuacji na podstawie rzetelnych obserwacji rzeczywistości szkolnej należy uznać za umiejętności leżące u podstaw aktualizowanych ustawicznie ich kompetencji zawodowych. Już na etapie studiów

wyższych powinno się stwarzać możliwie wiele urozmaiconych okazji do ich rozwijania, początkowo pod okiem specjalistów, a następnie pozostawiając studentom coraz więcej swobody do wykazywania się pomysłowością, oryginalnością, pedagogiczną wrażliwością, odpowiedzialnością, sumiennością. W kontekście poczynionych uwag należy również zaznaczyć, że tzw. kompetencje społeczne studentów należy gruntownie i systematycznie sprawdzać i oceniać nawet w trudnych czasach dominacji nauczania zdalnego. Jedną z istotnych funkcji oceny jest bowiem motywacja studenta do wzmożonego wysiłku w pracy nad przygotowaniem się do wykonywania zawodu przez długie lata. Ważną jego funkcją jest również informowanie o poziomie tego przygotowania, jego słabych i mocnych stronach połączone z udzielaniem wskazówek dotyczących możliwości dalszego osobistego rozwoju naukowego i społecznego.

References

- Carr, W., & Kemmis, S. (1986). *Becoming critical: Education, knowledge and action research*. Falmer Press.
- Czerepaniak-Walczak, M. (1994). Kompetencje nauczyciela w kontekście założeń pedagogiki emancypacyjnej. W: M. Dudzikowa, A. A. Kotusiewicz (red.), *Z pogranicza idei i praktyki edukacji nauczycielskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Filia w Białymstoku.
- Czerepaniak-Walczak, M. (1995). *Między dostosowaniem a zmianą*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Czerepaniak-Walczak, M. (1997). *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*. Wydawnictwo Edytor.
- Czerepaniak-Walczak, M. (2006). *Pedagogika emancypacyjna*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Dylak, S. (1995). *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Ferenz, K., Kozioł, E. (red.) (2002). *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Fontana, D. (1998). *Psychologia dla nauczycieli*. Wydawnictwo ZYSK I S-KA.
- Inny słownik języka polskiego*. (2000). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kopaliński, W. (1983). *Słownik wyrazów obcych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Masterpasqua, F. (1990). Paradygmat kompetencyjny w praktyce psychologicznej. *Nowiny Psychologiczne*, 1-2, 3-16.
- Mika, S. (1998). *Psychologia społeczna dla nauczycieli*. Wydawnictwo Akademickie Żak.

- Morreale, S. P., Spitzberg, B. H., Barge J. K. (2007). *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza i umiejętności*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowa encyklopedia powszechna*. (1995). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nowacki, T. (1999). *Zawodownawstwo*. Instytut Technologii Eksploatacji.
- Okoń, W. (1996). *Nowy słownik pedagogiczny*. Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Phillips, D. C., Soltis, J. F. (2003). *Podstawy wiedzy o nauczaniu*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Reykowski, J. (1973). Postawy a osobowość. W: S. Nowak (red.), *Teorie postaw* (ss. 89–121). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes and values*. Jossey-Bass.
- Słownik współczesnego języka polskiego*. (2000). Wydawnictwo Wilga.
- Stech, K. (2002). Kompetencje zawodowe nauczyciela – spojrzenie na problem. W: K. Ferencz, E. Kozioł (red.), *Kompetencje nauczyciela wychowawcy* (s. 13). Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Strykowski, W., Strykowska, J., Pielachowski, J. (2003). *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*. Wydawnictwo eMPI².
- Zioło, I. (2005). *Kompetencje pedagogiczne nauczycieli klas początkowych szkoły podstawowej do edukacji przyrodniczej*. Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk.